

Biannual Journal of
Metaphysical Investigations,
Vol.4, No. 8, Fall & Winter 2023-
2024, pp 167-170

Mullasadra's Viewpoint on the Art¹

Seyyed Shahbuddin Hesseini²

Abstract

The main issue addressed in the present study is whether Mullasadra, as a sage and philosopher, has a philosophical statement about art. The importance of the discussion of art is such that it has been discussed since the time of the early Greek philosophers such as Socrates and Plato, until the present time, and reflection on the nature of beauty and art has been part of the preoccupation of great philosophers. The Greek equivalent of art in ancient Greece was *techne*; the word *techne* in ancient Greece referred to techniques and crafts, both artistic and applied crafts. In this research, the thought of the founder of sublime wisdom, Sadr al-Din Shirazi, is investigated with a descriptive-analytical method based on the library method.

Keywords: Wisdom, Art, Beauty, Fantasy World, Mullasadra.

Introduction

Although articles and books have been written on this subject which generally emphasize that Mullasadra has not spoken about art or that art is of secondary importance from Mullah Sadra's point of view, in this paper, the aspects have been addressed that had not been noticed in the previous research, and that is although Sadr al-Mutealehin did not speak about the word art in particular. He discussed types of art such as music, poetry,

¹ . **Research Paper**, Received: 12/5/2023; Confirmed: 3/6/2023.

² . Assistant Professor of the Department of Islamic Studies, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University of Tehran, Iran. (hosaini.qom@ku.ac.ir).

playing the oud, architecture, painting, crafts, etc. He also pays more attention to the basics of art and beauty. In some of his works, including the seventh volume of *Asfar* and the book of *Al-Mabda* and *Al-Ma'ad*. Sadr al-Mutealehin has discussed topics related to art and aesthetics.

Sub-questions

To answer the main question several axes have been taken into consideration. The first axis is how Mullasadra' views the nature of beauty and the topics of ontology, epistemology, and aesthetics. The second axis is that he pays attention to the art of architecture, music, painting, poetry, and crafts, and in the meantime, his special view is on poetry and music in such a way that he considers them two of the sensual perfections of a human being. He also considers the creation of fine arts as the result of human beings' fondness and love of beauty. The third axis is the effect of imagination in creating an artwork, and imagination's power in creating new forms through combining mental forms in the mind. The fourth axis considers the caliphate of man as a form of skepticism, and man, both perfect and imperfect, is God's caliph on earth; although the imperfect human being is in the lower stages in terms of perfection. Sadra believes that the artist in the lower levels is the manifestation of the divine attributes and names. The Fifth Axis is about the fact that we know there are views in art; the famous view among the early philosophers is imitation, but Mullasadra pays attention to the theory of imitation with the difference that he does not consider the creation of a work of art as imitation of nature, but as a vicarious creation and an imitation of the higher worlds.

Conclusions

Sadra has first discussed the nature, types, and quiddity of art, and has finally paid attention to the rules and origin of art. Of course, it should not be neglected that Muslim philosophers, especially Hakim Mullah Sadra, pay more attention to aesthetic principles and the origin of beauty. In Mullasadra's view, art is a craft, and there is a similarity between nature, which is God's act, and craft, which is man's act, because according to the questioning of existence (skepticism about existence) and its levels, there is no inherent difference between divine action and human action, but rather a difference in levels. Also, from Mullasadra's perspective, since man is God's caliph on earth, the caliph (man) has the attributes of whom he is the caliph to, i.e. God. And qualities such as painterly, inventive, and creative have been manifested in man, and these mentioned qualities originally belong to God, and vicariously, to man. Based on this, the artist, being considered the

manifestation of divine attributes, has become similar to the origin, by the production of artistic act, where he/she is linked with wisdom. An artist, including a photographer, painter, sculptor, filmmaker, musician, visual artist, and architect imagination, creativity, and invention are manifestations of God, and such an artist has a genuine bond with wisdom.

In the view of Sadr al-Mutealehin, since art is an act derived from nature and on the other hand the world beyond it, i.e. rationality, the work of art is also a representation of the supreme truths of creation, in addition to the representation of nature, according to the existence order of the creator of the artistic work. He believes that an artist is a creator, creative, and inventor, but the imagery, invention, and creativity originally belong to God and, vicariously, to man. According to the imaginary perception and the imaginary world, the artist seeks to know the world and reflect the truth.

On one hand, art has a close bond with wisdom, because although art is a matter of taste and feeling, in addition to the fact that discussing and pondering about the matter of feeling and taste is itself a wise-like and philosophical discussion, art itself has also addressed the unraveling of existence and reflection on its different layers and has expressed and declared it, and with the phenomenological view of art, it has realized its various arenas, including the cognitive (perceptive) field, the creative field, and the aesthetic field, and also the meaning of wisdom is the knowledge and understanding of the worlds of existence, including the worlds of kingdom, celestuality, grandeur and divinity, and the worlds also possess beauty and grace. According to the message, wisdom which is not to stop at tangible beauty, but to reflect on the various dimensions and layers of existence, is related to art. And of course, as sages and philosophers have said, wisdom is divided into theoretical wisdom and practical wisdom; theology is a subset of theoretical wisdom, and psychology is a subset of theology, and it becomes manifested with art, which is the demonstration and emergence of the name of imaginator, inventor, and creator, by man as the divine caliph. According to Sadra's sublime wisdom, the imagination is also the approximate source of art, and artists, in their ways, are the manifesters of the divine names and attributes, creativity, imagination, and inventiveness of the Almighty.

Resources

- Mullasadra (2002), A, Origin and Resurrection (Mabda' va Ma'ad), translated by: Ahmad Ibn Mohammad Alhoseini Ardakani, Tehran, Nashr Daneshgahi Press, second published.
- Mullasadra (1996), Alshavahedel alrobobyeh, translated by Javad Mosleh, Tehran, Soroush press,
- Mullasadra (1984), Asrarol Ayat, Tehran, Institute of cultural research and studies.
- Mullasadra (1999), Al-Asfar, vol.3 and 9 forth published, Beirut.
- Mullasadra (2002), Almashaer, B, press of Sadra Islamic Philosophy Research Institute, Tehran.
- Mullasadra (1987), Mysticism & Mystics, translated by Mohsen Bidarfar, Third publication, Tehran, Alzahra Press.
- Mullasadra (1990), A Commentary on Usoul Kafi, Translated by Muhammad Khajavi, Tehran, Moula Press.
- Mullasadra (1992), Mafatihul Gayb, Translated by Muhammad Khajavi, Tehran, Mowla Press.

دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی،
سال چهارم، شماره ۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۲،
صص ۱۲۱-۱۹۱

نگاه صدرالمتلهین به مسأله هنر^۱

سید شهاب‌الدین حسینی^۲

چکیده

صدرالمتلهین مصادیق هنر را مورد توجه قرار داده است. در این جا برآنیم تا مواردی از آن را بیان کنیم و سپس درباره هنر، اعم از هنر دینی و هنر سکولار، توجه کنیم که چه نسبتی با فلسفه و حکمت متعالیه صدرایی دارد، زیرا عموماً هنر با عالم خیال ارتباط دارد و هنرمند از عنصر خیال در آفرینش هنری بهره می‌برد، ولی حکمت به معرفت حقایق عالم می‌پردازد. از این جهت بین حکمت و هنر، به لحاظ معناشناختی و پدیدارشناختی پیوندی قابل تصور است یا نه؟ این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، دیدگاه صدرالمتلهین درباره هنر را مورد بررسی قرار می‌دهد. در این جا دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد، اما فیلسوفان مسلمان به‌ویژه حکیم ملاصدرا بیشتر به مبانی زیبایی‌شناختی و منشا زیبایی پرداخته است. از نظر صدرا هنر صنعت است و میان طبیعت که فعل خداوند است با صنعت که فعل انسان است تشابه وجود دارد، چون با توجه به تشکیک وجود و مراتب آن، بین فعل الهی و فعل انسان تفاوت ذاتی و جوهری نیست، بلکه تفاوت در مراتب است. نیز از دیدگاه ملاصدرا چون انسان خلیفه

۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۱۱/۲۶ تاریخ تایید علمی: ۱۴۰۲/۳/۱۳.

۲ استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

(Hosaini.qom@khu.ac.ir).

خدا بر روی زمین است، لذا صفات مستخلف عنه مانند مصور، مبدع و خلاق را دارد. بر این اساس انسان هنرمند با توجه به اینکه مظهر صفات الهی است، با خلق فعل هنری به مبدا تشبه یافته است و با حقیقت و حکمت ارتباط دارد. هنرمند اعم از عکاس، نقاش، مجسمه‌ساز، فیلم‌ساز، نوازنده، هنرمند تجسمی، و هنرمعماری، خلاقیتش از تجلیات الهی است، چنین هنرمندی با حکمت پیوند دارد.

کلیدواژگان: حکمت، هنر، زیبایی، عالم خیال، ملاصدرا.

۱. مقدمه

مباحث هنر و حکمت در فلسفه مدون به دوران سقراط و افلاطون برمی‌گردد (کاپلستون، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۹۰). معادل یونانی هنر در یونان باستان *Tekhneh* (تخنه) بود، واژه تخنه در یونان باستان بر فنون و صنایع اطلاق می‌شده است، چه صنایع هنری و چه صنایع کاربردی. در فرهنگ اسلامی نیز هیچ‌گاه میان صنعت و هنر تفاوت و فاصله چندانی وجود نداشته و این دو به یکدیگر گره خورده‌اند؛ زیرا صنعت کاران نیز زیبایی و ظرافت را در ضمن پیشه و صنایع دستی می‌آفریدند (موسوی گیلانی، ۱۳۹۰، ص ۳۰) هایدگر نیز از واژه «هنر» معنایی را می‌فهمد که مطابق با مفهوم یونانی تخنه است (یانگ، ۱۳۸۴، ص ۳۹). بحث فلسفه و حکمت به معنای عام نیز در یونان باستان مطرح بود. اما صدرالمتألهین درباره هنر و زیبایی - شناسی بحث و بررسی نموده است. جلد هفتم اسفار و کتاب المبدأ و المعاد اغلب شامل مباحثی است که به هنر و زیبایی‌شناسی مربوط می‌شود. او ابتدا به بحث درباره ماهیت و چیستی هنر پرداخته و در نهایت به بحث احکام و منشا هنر می‌پردازد. مساله این است آیا ملاصدرا به‌عنوان حکیم و فیلسوف در باب هنر بیان قابل استنادی دارد یا اصولاً هنر از امور احساسی و ذوقی است، و حکمت مباحثی بنیادین و اساسی و عقلانی که در صدد اقناع ذهن و عقل مخاطب است، و این دو با یکدیگر هیچ ترابطی ندارند. این مقاله در صدد است که به نگاه ملاصدرا به هنر در حکمت متعالیه بپردازد و مساله را مورد کاوش قرار دهد. ملاصدرا

در تالیفات خود به‌ویژه در اسفار به مباحث زیبایی‌شناسی و هنر پرداخته و مباحثی از قبیل ماهیت هنر و مصادیق و چیستی آن، و نیز ماهیت حکمت و زیبایی‌شناسی، هستی‌شناسی آن، و آن‌گاه به منشا هنر پرداخته است. پرسش پژوهش این است که دیدگاه صدرالمتهلین درباره هنر چیست؟ و چگونه بین حکمت و هنر رابطه برقرار می‌کند؟

۲. پیشینه پژوهش

در یونان باستان از زمان ارسطو و افلاطون درباره حکمت و هنر و زیبایی‌شناسی فراوان سخن گفته شده است (کاپلستون، ۱۳۷۵، ص ۴۱۱). کاپلستون دیدگاه افلاطون را توضیح داده است و البته مقالات و کتابهایی نیز تالیف شد؛ مانند مقاله «بازشناسی عناصر فلسفه هنر بر پایه مبانی حکمت صدرایی» از زهیر انصاریان (۱۳۸۵) شماره ۴۳-۴۴ مجله نقد و نظر، که معتقد است هنر از دیدگاه صدرالمتهلین در حوزه صناعت طبقه‌بندی می‌شود. او به بیان نمونه‌هایی در کلام وی می‌پردازد به این معنا که ملاصدرا از مقوله‌های هنری با عنوان صنعت یاد کرده است: صناعت موسیقی، صناعت رقص، صناعت نواختن عود، و صناعت شعر. البته به باور او ملاصدرا نه تنها به مسأله پرداخته، بلکه از آن اجتناب هم کرده است. نیز حسین هاشم پور و جواد نعمتی در مقاله زیبایی‌شناسی در فلسفه صدرالمتهلین (۱۳۹۰) شماره ۲ مجله فلسفه، بر این باورند که روزگار صدرالمتهلین دوره شکوفایی هنر اسلامی بود و اصفهان به‌عنوان پایتخت آن روز ایران بود و جریان هنری رایج، بر اندیشه این فیلسوف تاثیر گذار بود. لذا او از صنایع لطیفه و صنایع دقیقه نام می‌برد. از این رو هنر در آثار او نسبت به فلاسفه پیشین پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشته است. حکمت‌مهر نیز در مقاله علت‌های چهارگانه اثر هنری با تاکید بر حکمت صدرایی (۱۴۰۱) شماره ۴، مجله معرفت فلسفی، می‌گوید بر اساس مبانی حکمت متعالیه خداوند تنها وجود حقیقی است و ماسوی الله مظاهر حق تعالی هستند و در هر اثری که از انسان صادر می‌شود، انسان فاعل مباشر و خداوند فاعل بعید است و اراده فاعل اثر هنری، یعنی انسان در طول اراده الهی قرار دارد. رضا اکبری در

مقاله بازسازی دیدگاه ملاصدرا در باره زیبایی و هنر آفرینی (۱۳۹۲) شماره ۲، مجله فلسفه و کلام اسلامی، آورده است که با توجه به اصول صدرایی، که وجود مساوق صفات کمالی از جمله زیبایی است، در عرصه زیبایی‌شناسی و هنر می‌توان اصول جدیدی را استخراج کرد. او بر اساس دیدگاه ملاصدرا در مورد هنر، تنها هنر واقعی را هنر الهی می‌داند که انسانها با گوش سپردن به الهامات ربانی و انجام اعمال صالح در رتبه خاص قرار می‌گیرند و به اقتضای اعمال خود، الهی، شهوی، غضبی، و شیطانی می‌شوند. تنها هنر واقعی، هنر الهی است و بقیه هنر نمایند و نه هنر. با توجه به این پیشینه، که گاه در صدد بیان این نکته‌اند که ملاصدرا درباره هنر سخنی نگفته است و یا اینکه موضوع هنر از نظر او در درجه دوم اهمیت است، در این پژوهش برآنیم تا ببینیم ملاصدرا درباره هنر چه دیدگاهی دارد، فلسفه و حکمت امر عقلانی است و هنر جنبه ذوقی و احساسی دارد، آیا بین عقل و احساس چه رابطه‌ای می‌توان تصور نمود و چگونه می‌توان نسبتی بین آن دو ایجاد نمود. دیدگاه حکیم ملاصدرا درباره موضوع چیست؟

۳. معناشناسی حکمت

درباره حکمت تعاریفی ارائه شده است. برخی از بزرگان حکمت، مانند ملاصدرا در تعریف آن گفته‌اند «ان الفلسفه استكمال النفس الانسانیه بمعرفه حقائق الموجودات علی ما هی علیها و الحکم بوجودها تحقیقا بالبراهین لا اخذا بالظن والتقلید» (ملاصدرا، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۰). حکمت و فلسفه این است که انسان با معرفت به حقایق موجودات و تاروپود آن، مطابق نظمی که دارند، نائل شود و در نتیجه نفسش استکمال یابد. در این سیر، رسیدن به حقیقت موجودات هم براساس برهان باشد و نه براساس تقلید و گمان. فلسفه و حکمت کلید معرفت حقایق اشیاء است. البته تعریف‌های دیگری نیز برای حکمت شده است، اما تعریف مشهور و معروف حکمت این است. با توجه به این تعریف، فلسفه، به لایه‌ها و سطوح گوناگون موضوع می‌پردازد و تنها به ظاهر و دلالت‌های ظاهری موضوع توجه نمی‌کند.

۴. هنر و معانی آن

چه هنر در لغت به معنای هونر گرفته بشود که به معنای کارنیک به حد کمال است، یا آن گونه که گفته‌اند هنر به معنای فن، صنعت، علم، فضل، کیاست، فراست، لیاقت و کمال آمده است (رک: لغت نامه دهخدا، ذیل ماده هنر)، یا حتی معادل یونانی هنر که تخنه است و تخنه در یونان باستان هم به معنای ساختن و تولید بود. اما در اصطلاح، چیستی هنر بر کسی شناخته شده نیست، جز اینکه در عمق وجود و فطرت انسان، نهفته است و انسان‌ها همیشه جهان و موجوداتش را با چشم زیبایی و زشتی نگاه می‌کنند. بنابراین زیبایی نقشی اساسی در زندگی هر انسانی دارد. به دلیل همین نقش و تأثیری که زیبایی بر تمام انسان‌ها و در تمام جنبه‌های زندگی آنها دارد، فلسفه علاقه‌مند است به بررسی آن پردازد. به جز فلسفه، هیچ علم دیگری نمی‌تواند آن را بررسی کنند، چرا که زیبایی چیزی نیست که بتوان آن را در آزمایشگاه آزمایش کرد و یا فرمولی برای آن به دست آورد. فلسفه در پی آن است که زیبایی و امر زیبا را خوب بشناسد و حقیقت و ویژگی‌های آن را تعیین کند و اگر ممکن شد، اصول و قواعد زیبایی را در اختیار همگان قرار دهد (نوروزی، ۱۳۸۸، ش ۲۱). از منظری دیگر می‌توان به هنر و چیستی آن نگاه کرد که آن ویژگی‌های ذاتی هنر است. برجسته‌ترین خصوصیت ذاتی هنر، زیبایی است، با توجه به اینکه هنر با زیبایی‌شناسی، رابطه تنگاتنگی دارد، و زیبایی‌شناختی در گذشته با نام علم الجمال و امروزه در غرب البته با مسامحه‌ای آئیستیک (Aesthetics) نامیده شده است، چون مرادشان از زیبایی، زیبایی حسی است، اما درست است که زیبایی، حسی هم هست، ولی سلسله مراتبی هم دارد و زیبایی فقط در نوع حسی آن محدود نیست. در واقع معرفتی است که از زیبا و زیبایی و هنر و هنرها سخن می‌گوید، دانشی است که راجع به هنر و احساس زیبایی گفتگو می‌کند. در زبان عربی، لفظ جمال در معنی زیبایی، بسیار به کار برده شده و در بسیاری از متون فارسی نیز به همین گونه آمده است. برخی معتقدند، زیبایی، حقیقتی است قابل ادراک، ولی تعریف‌ناپذیر. در دنیا

خیلی چیزها وجود دارند که می‌توان آنها را درک کرد، ولی نمی‌توان آنها را تعریف کرد (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۹۷). شاید نتوان به یک تعریف جامع و شاملی از زیبایی، که دربرگیرنده همه زیبایی باشد، دست یافت. اما دانشمندان و صاحب نظران، در حد توان خود آن را تعریف کرده‌اند. از دید جوادی آملی: «زیبایی عبارت است از شیء محسوس یا نامحسوس که با دستگاه ادراکی انسان هماهنگ باشد، یعنی قوای ادراکی از آن لذت ببرد. زیبایی یک شیء منقوش در نقش آن است که حس بینایی از آن لذت ببرد. زیبایی حریر در نرمی آن است که لامسه از آن لذت ببرد. زیبایی یک آهنگ در خوش‌نوایی است که حس شنوایی از آن لذت ببرد» (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۴۳). زیبایی یک خوردنی و آشامیدنی، در گوارایی آن است که ذائقه از آن لذت ببرد. شهید مطهری در کتاب *فلسفه اخلاق* شبیه همین سخن را دارد و معتقد است قوه باصره، قوای سامعه، لامسه، شامه، ذائقه نیز زیبایی‌هایی را درک می‌کنند. ایشان می‌گوید: «خوب در هر حسی یعنی زیبا، مانند خوب در چشم یعنی زیبایی چشم، خوب در گوش، یعنی زیبایی گوش» (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۱۰۱). واژه زیبایی بیشتر درباره زیبایی‌هایی که با چشم دیده می‌شوند قابل تطبیق است و اکثر افراد آن را قبول دارند. اما درباره بقیه حس‌ها واژه «خوب» بیشتر به کار می‌رود تا زیبا. از آنجا که نسبی بودن مفهوم زیبایی، امری بدیهی و امری پذیرفته شده است، بنابراین برداشت همه افراد از مقوله زیبایی، برداشتی یکسان و مشابه نمی‌باشد. یکی آوازی را زیبا می‌داند و دیگری برای زیبایی، صدای آب رود را مثال می‌زند. زیبایی در معنای کامل‌تر یعنی، نمود یا پرده‌ای نگارین و شفاف، که روی کمال کشیده شده است. کمال عبارت است از، قرار گرفتن هر موضوعی در مجرای بایستگی‌ها و شایستگی‌های خود. زیبایی تنها حس خاصی را از ما اشباع نمی‌کند، مثل آب خوردن که تنها حس تشنگی را برطرف می‌کند. زیبایی راهی است برای دریافت کمال، با دقت در یک شیء و اثر زیبا، هم حس زیبایی‌جویی اشباع می‌شود و هم به دریافت کمال می‌رسد (جعفری، ۱۳۸۱، ص ۱۴۷). باتوجه به آنچه که گفته شد، هنر در

اصطلاح به معنای انکشاف هستی است، یا بازتاب جهان بینی است. برخی گفته‌اند که هنر ظهور زیبایی‌های محسوس و معقول است؛ یا در تعبیری گفته شد که هنر صورت‌پردازی خیالانه زیبایی‌های طبیعت و ماوراءطبیعت و بازآفرینی معنای تخیلی در جهان عین است. بنابراین هنر هم ساحت دانشی دارد، هم ساحت مهارتی، هم ساحت فهم و هم ساحت خلاقیت، هم زیبایی‌شناختی، یعنی محاکات زیبایی‌شناختی دارد، نه اینکه فقط اوژه آن زیبایی‌شناختی باشد.

۵. مسأله هنر نزد ملاصدرا

واقعیت این است که ملاصدرا درباره‌ی واژه هنر به معنای خاص کلمه بحثی نکرده است، ولی درباره‌ی مصادیق هنر مطالب زیادی در تالیفات خود آورده‌اند که می‌توان درباره‌ی آن جستجو کرد، مصادیقی مانند شعر، موسیقی، نغمات، اصوات، رقص، انواع حکایات و داستان‌ها که دیدگاه او درباره‌ی هنر با توجه به مباحث هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی و زیبایی‌شناسی و با توجه به رابطه تنگاتنگی که هنر و زیبایی دارند، قابل فهم است. از آنجایی که یکی از صفات حضرت حق زیبایی و جمال است، فیلسوفان اسلامی از جمله ملاصدرا خدا را اصل همه زیبایی‌ها می‌دانند و همه زیبایی‌های عالم را، مظهر و نماد آن زیبایی کل می‌دانند، با این تفاوت که زیبایی مطلق از شائبه هر نقصی مبراست، ولی زیبایی‌های این جهان البته خالی از نقص نیست، چون مرتبه نازل آن زیبای مطلق است. بدین جهت ملاصدرا می‌گوید که «وهو ذاته المتعالیه التي كل كمال و جمال رشح و فیض من کماله و جماله» (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۲۶۵). از این رو زیبایی‌های این عالم رشحات و فیضی از کمال و زیبایی اوست و در تعبیر دیگری خداوند را فاعل نقاشی‌ها و صورتگری‌ها دانسته، به‌ویژه آنجا که درباره‌ی خلقت انسان بحث کرده است و شگفتی‌های خلقت آدمی را بیان می‌کند، خدا را مصور و فاعل نقوش و تصویرها می‌داند. «فسبحان من مصور فاعل للنقوش والتصاویر لایری فی تصویره آله و لا اصبع» (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۱۲۸). ملا صدرا وقتی

درباره آفرینش انسان بحث می‌کند خداوند را فاعل مصور و خالق نقوش معرفی می‌کند که با خلقت خویش تصویرگری کرده است.

در رویکرد ملاصدرا به هنر چند نکته قابل تامل است؛ اول اینکه ملاصدرا به کلمه و واژه هنر نمی‌پردازد، بلکه به جای واژه هنر، از کلمه فن و صنعت استفاده کرده است که معنای عام و گسترده‌ای دارد. یکی از کاربردهای آن هنر است و اصولاً فلسفه هنر بعد از رنسانس و بیشتر از قرن هجدهم در فلسفه غرب مورد توجه قرار گرفته است. ملاصدر گرچه به کلمه هنر نمی‌پردازد، اما به مصادیق هنر توجه خاصی دارد؛ به هنرهایی چون معماری، موسیقی، نقاشی، شعر، و صنایع توجه دارد. مخصوصاً صدرا هنرهایی چون شعر و موسیقی را به‌طور خاص از کمالات نفسانی آدمی می‌داند: «والاشعار اللطیفه الموزونه والنغمات الطیبه و تعلیمهم القصص و الاخبار و الحکایات الغریبه و الاحادیث المرویه الی غیر ذلک من الکمالات النفسانیه» (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۱۷۳): یعنی وقتی نفس به تکامل در جهتی می‌رسد به تولید هنر می‌پردازد و خلق هنرهای زیبا را نتیجه زیبایی دوستی و عشق به زیبایی می‌داند. دوم اینکه او درباره قوه خیال که در شکل‌گیری هنر دارای نقش مهم است و در تحلیل فلسفه هنر نقش حیاتی دارد، نیز پرداخته است. قوه خیال و صور خیالی و تاثیری که عالم خیال در خلق آثار هنری دارد، مورد توجه ملاصدرا می‌باشد. سوم اینکه، ملاصدرا خلافت انسان را به نحو تشکیک می‌داند، به گونه‌ای که انسان کامل در مقام خلیفه و جانشین کامل خدا و مظهر تام الهی قرار دارد و انسان‌های دیگر از جمله هنرمندان را در مراتب پایین‌تر تجلی بخش صفات الهی و در مراتب نازل خلافت الهی قرار می‌دهد. در جایی می‌گوید، خداوند موجد و خالق و مبدع است و انسان خلیفه خداست و لازمه خلیفه خدا بودن این است که صفات خدا را در حد و ظرفیت وجودی‌اش داشته باشد: «اما قولهم، الانسان عالم کبیر ارادوا به انواع البشر، و هم خلیفه الله فی ارضه، کما اشیرالیه فی هذه الایه و اما خلیفه الله فی السماء و الارض و هو الانسان الکبیر، و الانسان البشری نسخه منتخبه من

الانسان الكبير الالهى و نسبته اليه نسبه الولد الصغير من الوالد الكبير، فله ايضا حقيقه باطنيه و صورته ظاهريه» (صدرالدين الشيرازى، ۱۳۶۶، ج ۷، صص ۲۰۲-۳۰۳). ملاصدرا انسان را با همه مراتبش، خليفه خداوند روى زمين مى داند، چه انسان كامل يا انسان ناقص باشد، كه البته انسان ناقص در مرتبه پايين تر از نظر كمالات است. اين ديدگاه ملاصدرا به گونه اى ديگر در كلمات فيض كاشانى گفته شده است: «و كذلك كل واحد من افراد البشر ناقصا او كاملا كان له نصيب من الخلافه بقدر حصه انسانيته» (فيض كاشانى، ۱۳۶۰، ص ۱۲۲، صدرالدين الشيرازى، ۱۳۸۵، ص ۱۱۰). پس توليد و ارائه آثار هنرى و صنعت هاى مختلف، تصورات بديع عقلى، ذهنى، خيالى و حسى در راستاى همين امر خلافتى و جانشينى انسان از واجب تعالى است و هنرمند چون جانشين و خليفه خداست، همانند خداوند در مراتب نازل تر مصور و مبدع اثر هنرى است.

۶. سه نظريه در هنر و نگاه ملاصدرا

در فلسفه هنر سه نظريه اساسى وجود دارد كه هر کدام پيروانى دارند. در اين جا به ديدگاه ملاصدرا پرداخته و ديدگاه صاحب نظران ديگر نيز به اجمال مورد توجه قرار مى گيرد.

۶.۱. هنر و محاكات و ملاصدرا

بيشتر متفكران هنر را بازنمايى افعال انسانى و طبيعت مى دانند. ديدگاه محاكات يا نظريه تقليد، كه منشا هنر را ميل غريزى تقليد مى داند يعنى امرى كه سبب مى شود يك اثر هنرى خلق شود، عالم برون است. نظريه تقليد مى گويد كه هنر، محصول تقليد امر معقول، يا امر محسوس، يا هردو امر هست. تقليد امر معقول مانند نقاشى يا تصوير ملائكه و فرشتگان يا خلقت آدم را كه مى توان از نقاشى هاى ميكلائز (۱۵۶۴م) نقاش و نگارگر و پيكرتراش ايتاليائى نام برد، كه سفر پيدائش تورات را برسقف كليساى واتيكان به تصوير كشيد و تصوير حضرت آدم (ع) را، كه بازوى آن، شبيه مجسمه هاى قرن اول ميلادى است، لحاظ كرد. در واقع او الكو بردارى کرده و تقليد نموده است. اين ديدگاه ارسطو و افلاطون است

(کاپلستون، ۱۳۷۵، ص ۲۹۴). به ویژه افلاطون می‌گوید، هنر در جنبه مابعدالطبیعی یا ذات خود، تقلید است، که این دیدگاه افلاطون در کتاب دهم جمهوری افلاطون آمده است. البته به نظر او هنرمند دو مرحله و گاهی سه مرحله از حقیقت دور است، چون از نظر او حقیقت اشیاء همان مثل‌اند، چون هنرمند در نقاشی مثلاً چهره‌ای را نقاشی می‌کند که آن چهره از یک ایده و مثلی حکایت می‌کند. ملاصدرا یکی از معانی هنر را میمسیس (Mimesis) به زبان یونانی می‌داند که در عربی و فارسی به معنای تقلید و محاکات است. او در حاشیه الهیات شفا دو معنا از تقلید را می‌پذیرد (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۲، ج ۱، صص ۱۱۸-۱۱۹). معنای اول آن، الگوگیری از اشکال آسمانی است، او در تقلید به این معنا به نظریه انطباق مراتب چهارگانه عالم با مراتب نفس انسان توجه دارد، انطباق عالم طبیعت با حس، عالم خیال با قوه خیال، عالم عقول با عقل و عالم الهی با انسان الهی است، و معتقد است هر هنرمندی آثار خود را بر این نسبت منطبق می‌سازد. مثلاً تقلید در موسیقی را باز نمایی اصوات و نغمات عوالم علوی وجود می‌داند که با نزول در مراتب وجود، تالیف خاصی پیدا می‌کند. یا تقارن و تناسب در رقص را به مثالی برای وجود نظم و تناسب در عالم و در برخی موارد، جهان مادی را تقلیدی از اشکال آسمانی می‌داند، از این رو هنر را تقلیدی از عالم ماده و در مرتبه تقلید عالم حقایق می‌داند (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۹، ص ۴۲۰). معنای دوم تقلید همان شبیه‌سازی یا روگرفتی از شی اصلی است. این‌جا تقلید به معنای الگوگیری از اشکال آسمانی است، در این معنا به موسیقی ماورایی یا همان نغمات عوالم برتر وجود، ارجاع می‌دهد و این ادعا را از راه تشکیک وجود و قاعده امکان اشرف بیان می‌کند. او موسیقی موجود در عالم مادی را تقلیدی از موسیقی عالم علوی می‌داند و چنین می‌گوید که فیثاغورث پس از بازگشت از سفر نفسانی به افلاک و شنیدن موسیقی افلاکیان، آنها را تدوین کرده است: «و حکمی عن فیثاغورث أنه عرج بنفسه إلى العالم العلوی فسمع بصفاء جوهر نفسه و ذكاء قلبه نغمات الأفلاک و أصوات حركات الكواکب ثم رجع إلى استعمال

القوى البدنيه و رتب عليها الالحن» (صدرالدين الشيرازي، ۱۳۶۸، ج ۶، ص ۴۲۶؛ ج ۸، ص ۱۷۶). همچنين همين تعبير را در شرح الهدايه الاثيريه آورده است: «...رتب عليها الالحن و النغمات و كمل علم الموسيقى» (صدرالدين الشيرازي، بی تا، ص ۲۲۰). علم موسيقي از جمله علوم رياضي است و از اقسام حكمت نظري قرار دارد و هنر موسيقي از صناعات و توانائي‌هاي بشري است. به كار گيري سازهايي مانند ارغنون (ساز يا همان ارگك در زبان فرانسه) براي ايجاد نغماتي ابتهاج آور براي نفس، از فروع موسيقي است و خود موسيقي از گردش و حركت افلاك است كه حاصل عبادت خداست و نتيجه وجد و شوق اوست، لذا حركت افلاك افضل حركات است (صدرالدين الشيرازي، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۱۱۰). ملاصدرا برهان عقلي مي آورد كه هر كمالي در اين عالم موجود است، مرتبه نازلۀ كمالات بالاتر وجود و عوالم بالاتر است (صدرالدين الشيرازي، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۳۳۶). برهاني با عنوان برهان امكان اشرف است به اين مضمون ارائه مي دهد: «و انه اذا وجد الممكن الاخس فلا بد ان يكون الممكن الاشرف منه قد وجد قبله و هذا اصل شريف برهاني عظيم جدواه كريم موداه» (صدرالدين الشيرازي، ۱۳۶۸، ج ۸، ص ۲۴۴). طبق اين برهان، موسيقي نيز شعاعي از نغمات و اصوات عاليه اي است كه با ماده لطيف تر در عوالم برتر وجود دارند، وجودات برتر، از موسيقي خاص و در شأن خود برخوردارند. درست است كه مثلا نقاش يا از طبيعت تقليد مي كند و نقش يك منظره طبيعي را نقاشي مي كند يا تصوير يك اسب و يا كوه و جنگل و دريا را، يا مصنوعات بشري مانند ميز و ساختمان را به تصوير مي كشد، يا شاعر رزمندگان و دلاوران عرصه نبرد را توصيف مي كند و مجسمه ساز كه شكل انسان يا حيواني را در قالب چوب و فلز مي سازد و تقليد مي كند، اما هنر خطاطي و شعر چگونه است؟ آيا طبيعت خطاطي مي كند كه هنرمند خطاط، از آن تقليد كند و در شعر نيز همينطور. بنابراین نمی توان گفت در این موارد تقلید از طبیعت وجود دارد. از این رو تعریف ارسطو و افلاطون در این موارد دقیق نیست و جریان ندارد. به نظر می رسد كه ملاصدرا در هنر به نظريه

محاکات و تقلید توجه دارد، با این تفاوت که خلق اثر هنری را به عنوان تقلید از طبیعت نمی‌داند، بلکه به عنوان خلق بالخلافه می‌داند و این تعبیر را در موارد متعددی تبیین کرده است: «فالافاضل مظاهر جمال صفاته تعالی فی مرآه اخلاقهم الربانیه و هو سبحانه تجلی بذاته و جمیع صفاته لمرآه قلوب الکاملین منهم المتخلفین باخلاق الله لیکون مرآه قلوبهم مظهرا لجلال ذاته و جمال صفاته. و الاراذل یظهرون جمال صناعیه و کمال بدایعه فی مرآه حرفهم و صنایعهم و من خلافتهم ان الله استخلفهم فی خلق کثیر من الاشیاء کالخبز و الخیاطه و البناء و نحوها» (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۵، ص ۱۰۹)، و هنر را روگرفتی از عوالم بالاتر و برتر می‌داند.

۶.۲. هنر و نظریه بیان

نظریه دیگر در هنر نظریه بیان (Expression) است، یعنی هنر به معنای این است که یک امر معقول و مجرد در قالب و فرم محسوس درآید، یعنی آنچه را که عقل در سپهر خود ادراک می‌کند، در قالب حس درآورد، به گونه‌ای بیان کند که همگان ادراکش کنند (تولستوی، ۱۳۷۲، ص ۲۴). یا هنر به معنای اظهار امور درونی هنرمند است، که این دیدگاه بیشتر بعد از رنسانس (۱۴۹۲م) مطرح شده است. چون در رنسانس اصالت سوژه، یعنی اصالت فاعل شناسا را پذیرفتند و برای فاعل شناسا یا سوژه نقش حیاتی قائل شدند. اوژه به معنای متعلق فاعل شناسا است. مرادشان این است که هنر مربوط به امور درونی هنرمند است و اظهار و بیان آن، هنر می‌شود. این دیدگاه را کسانی چون لئوتولستوی (۱۹۱۰م) ادیب و رمان نویس روسی و کالینگود (گاردنر، ۱۳۶۵، ص ۲۷) باور دارند.

۶.۳. هنر و فرمالیسم

در نظریه فرم و دیدگاه فرم‌گرایی نه بر خالق هنر توجه دارد، چنانچه تولستوی بر آن است، و نه بر اینکه محاکات و روگرفتی از اصل و واقعیت است، آن‌گونه که ملاصدرا بیان کرد، بلکه به تعبیر پیروان هرمنوتیک فلسفی، به مرگ مولف، معتقد است، و تاکید بر اجزاء اثر هنری است (شپرد، ۱۴۰۰، ص ۳۳-۶۶). این دیدگاه بیشتر توسط کسانی چون ریچارد

ويلاهيم وکلمنت گرینبرگ نظريه پرداز و منتقد معاصر، تحليل گريده است. به عبارتي ارزش يک اثر هنري بيشتر به فرم آن (چگونگي ساخت و ويژگي ديداري اش) وابسته است و درون مایه اثر را پيامد تحقق فرم محسوب مي دارد.

۷. ملاصدرا و رابطه قوه خيال با هنر

از يک نکته نبايد غفلت کرد که، قوه خيال، تاثير به سزايي در هنر و آفرينش اثر هنري دارد، از اين رو قوه خيال را بايد با خيال متصل ارتباط داد. چون هنر معقولي است که با کمک قوه خيال منزه، به محسوس تبديل مي شود. ملاصدرا در نفس شناسي، نقش تاثيرگذاري براي حل مسائلي چون ماهيت و چيستي فعل هنري و فاعليت هنرمند، عشق به زيبايي و لذت بردن از آن دارد. ديدگاههاي او درباره قوه خيال نيز جزء نفس شناسي اوست (صدرالدين الشيرازي، ۱۴۱۹، ج ۸، ص ۶۰؛ ج ۹، ص ۱۹۳ و ۲۲۳). يکي از مباحث مهم فلسفه اسلامي مساله علم النفس است، و در باب علم النفس به قواي ظاهري و قواي باطني انسان مي پردازند و در آنجا گفته مي شود، که دستگاہ شناخت آدمي داراي پنج قوه ظاهري و پنج قوه باطني است، و قواي باطني شناخت عبارتند از: حس مشترک، قوه خيال (قوه مصوره)، قوه متخيله، قوه متوهمه (واهمه)، قوه حافظه. در بين اين قوا، قوه خيال و قوه متخيله در هنر نقش حياتي دارند. نيروي ثبوت و حفظ صور جزئيه در انسان قوه خيال است؛ خيال خزانه و گنجينه حس مشترک است. او مي گويد: «قوه الخيال و يقال لها المصوره و هي قوه يحفظ بها الصوره الموجوده في الباطن» (صدرالدين الشيرازي، ۱۴۱۰، ج ۹، ص ۲۱۱). قوه متخيله نيز در ذهن مي تواند با تركيب صورتهاي ذهني خود، صورتهاي جديد خلق کند، به عنوان مثال، سرآدمي با بدن اسب، يا کوهي از طلا و امثال آن را تصوير کند. اين نيروي ذهن در علم النفس فلسفي، قوه متخيله ناميده مي شود. «اما المتخيله فتسمى مفكره ايضا باعتبار استعمال الناطقه اياها في ترتيب الفكر و مقدماته فقد احتجوا على مغايرتها لسائر القوى المدركه بان الفعل والعمل غير الادراك...» (صدرالدين الشيرازي، ۱۳۸۰، ص ۲۷۳). صدرالمطالعهين به

وجود عالم مثال و عالم خیال منفصل اعتقاد دارد. به عقیده او مکاشفات اهل شهود، هم نوعی اتصال یافتن با عالم خیال منفصل است و کمال قوه متخیله این است که در حال بیداری با عالم خیال منفصل رابطه برقرار نماید و صورت‌های آن عالم را ببیند. در حکمت صدرایی هر قوه، کمال صورت و جمال این عالم سفلی را سایه و نماد حقایق عالم علوی می‌داند، این کمالات و صورت‌های تنزل یافته، مادی شده حقایقی منزله از نقص، مجرد از تیرگی و متعالی از خلل و قصورند (صدرالدین الشیرازی، ۱۴۱۹، ج ۲، صص ۶۴ و ۶۶). آدمی صورت‌هایی در عالم خیال منفصل را می‌بیند، در حالی که اهل معرفت صور را در حال بیداری می‌بینند و افراد عادی در حال رویا و خواب آن صور را مشاهده می‌کنند. اگر انسان یا هنرمند اتصال قوه خیال متصل با خیال منفصل را از راه رویا یا مکاشفه در قالبی از قالب‌ها بریزند، هنر محقق می‌شود. از نظر ملاصدرا قوه خیال اعم از خیال متصل و خیال منفصل، در تولید اثر هنری نقش بسزایی دارد. عالم خیال وظیفه‌اش حفظ صورت‌های مجرد از ماده است که پس از ادراک حسی در باطن حاصل می‌شوند. عالم خیال به نوعی واسطه بین عالم حس و عالم عقل است و برای رسیدن به عالم عقل باید به واسطه خیال از عالم حس عبور کرد (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۵۱۸). صورت‌های موجود در عالم خیال همانند مراتب دیگر ادراک، قائم به نفس و قیام آنها به نفس، قیام صدور است و نفس با کمک عالم خیال منفصل به انشاء صورت‌های خیالی در حیطه وجود خود می‌پردازد (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۳۰۳). به عنوان مثال در هنرهای تجسمی هنرمند برای تولید خط، سطح و جسم تعلیمی به قوه خیال احتیاج دارد (همو، ص ۳۴). در هنرهای ادبی مانند شعر و موسیقی نیز بدون قوه خیال، سرودن شعر و نواختن موسیقی ممکن نیست. بیان شعر شاعر از گزاره‌های متخیل تشکیل شده است. کارکرد قوه متخیله تبدیل صورتی به صورت دیگر است. این جنبه در هنرهای ادبی نقش زیادی دارد، تشبیه، تمثیل، مجاز و استعاره و کنایه بر اساس کارکرد متخیله است.

اصولا طبيعت صنع خداست و صنعت از جمله هنر تشبه به طبيعت است. پس هنرمند به خداوند تشبه می جوید. از نظر ملاصدرا صورت ذهنی ای که به صورت ملکه راسخه، در نفس هنرمند درمی آید این صورت ذهنی چون مجرد است به صانع حکیم، یعنی خداوند تشابه دارد. لذا هنرمند به عنوان خلیفه خداوند با آفرینش فعل هنری خویش به مبدا عالم تشبه می یابد ولو خلق و ابداع، صنع اوست، ولی تقلید از آفرینش آن خلاق و مبدع یعنی خداست. البته به هر مقدار آدمی در جهت کسب کمالات الهی تلاش کند و به میزان ظرفیت وجودی و اشتداد وجودی خود از عالم حس و خیال صعود کند، به حقایق عقلانی رسیده و حاصل سفر خود را با وساطت دوباره خیال، در قالب شعر، نقاشی، موسیقی و هنرهای دیگر به منصفه ظهور می رساند. این موضوع دقیقا به میزان ارتقاء وجودی آدمی بستگی دارد، عارفانی که اشعار عرفانی می سرایند، محصول شهود خود را بیان می کنند و در مرتبه بالاتر قرار دارند و هنرمندان در بند تعلقات مادی و دنیوی و عالم محسوس، صرفا تصویر یا تجسم امور محسوس را دارند. در نتیجه میزان فاصله آنها با خداوند و صنع او به قرب و بعد و نزدیکی و دوری آنها به خداوند است.

۸. خلق آثار هنری در هنرمند

اصولا طبيعت صنع خداست و صنعت به طور عام و از جمله هنر به طور خاص تشبه به طبيعت است. پس هنرمند به خداوند تشبه می جوید. از نظر ملاصدرا صورت ذهنی ای که به صورت ملکه راسخه، در نفس هنرمند درمی آید، این صورت ذهنی چون مجرد است به صانع حکیم یعنی خداوند تشابه دارد. لذا هنرمند به عنوان خلیفه خداوند با آفرینش فعل هنری خویش به مبدا عالم تشبه می یابد ولو خلق و ابداع، صنع اوست. ولی تقلید از آفرینش آن خلاق و مبدع یعنی خداست. البته به هر مقدار آدمی در جهت کسب کمالات الهی تلاش کند و به میزان ظرفیت وجودی و اشتداد وجودی خود از عالم حس و خیال صعود کند، به حقایق عقلانی رسیده و حاصل سفر خود را با وساطت دوباره خیال، در قالب شعر، نقاشی، موسیقی و

هنرهای دیگر به منصفه ظهور می‌رساند. این موضوع دقیقا به میزان ارتقاء وجودی آدمی بستگی دارد. عارفانی که اشعار عرفانی می‌سرایند محصول شهود خود را بیان می‌کنند و در مرتبه بالاتر قرار دارند و هنرمندان در بند تعلقات مادی و دنیوی و عالم محسوس، صرفا تصویر یا تجسم امور محسوس را دارند. در نتیجه میزان فاصله آنها با خداوند و صنع او به قرب و بعد و نزدیکی و دوری آنها به خداوند است.

اما هنر چگونه در نفس هنرمند تحقق پیدا می‌یابد؟ از نظر ملاصدرا تحقق هنر در هنرمند با دو روش فطری و روش اکتسابی محقق می‌شود. گاهی ملکه هنر در برخی از افراد به صورت فطری وجود دارد و نفس آنان فطرتا مستعد بروز و ظهور هنر است (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۹، ص ۲۸۷)، و گاهی هنر از راه یادگیری تکنیک‌های هنری حاصل می‌شود (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۲، ص ۷۵۶). البته او بروز هنرها را از طریق وحی، الهام و حدس می‌داند و بقاء آن را از راه کسب و تعلم میسر می‌داند (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۵۴، ص ۴۸۴-۴۸۳). بخشی از هنرها به وسیله عقل نظری و بخشی به واسطه عقل عملی است. ملاصدرا بخشی از امور هنری را در اصحاب صنایع و هنرها جاری دانسته و بر این باور است که آدمی اموری را که خداوند خلق می‌کند، انسان با مقام خلافت انجام می‌دهد (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۵، ص ۱۰۹). انسان به واسطه عالم خیال با عالم حس و عالم عقل ارتباط برقرار می‌کند و به هر مقدار با عالم عقول ارتباطش قوی‌تر باشد به همان میزان در خلق اثر هنری، تشبه او به خداوند نیز بیشتر می‌شود. چون انسان برخی از حقایق را از مراتب عالی‌تر می‌یابد و برخی را از راه حس خود از عالم مادی بدست می‌آورد و صوری که در نفس هنرمند نقش می‌بندد یا صورت‌هایی است که در اثر حدس، الهام و شهود از مبادی عالی‌تر بر نفس افاضه می‌شود یا صورت‌هایی که با ادراک حسی، از عالم مادی و ذهن خود ایجاد کرده است (صدرالدین الشیرازی، ۱۳۸۱، ص ۵۵۲). هنرمندی که اثر هنری را تولید می‌کند، عین صورت خیالی اثر

خود است، اما این صورت خیالی در اثر اتصال به عقل فعال از نقص به کمال حرکت می‌کند و تحقق خارجی می‌یابد.

۹. پیوند حکمت و هنر

در این جا باید به ارتباط حکمت و هنر توجه نمود. حکمت به دو قسم حکمت نظری و حکمت عملی تقسیم می‌شود و با توجه به تعریف حکمت، که شناختی است که به عوالم هستی و انسان می‌پردازد و از طرفی هستی فقط عالم حسی و طبیعی و ملکی نیست، بلکه در حکمت، عوالم به عالم ملکی، ملکوتی، جبروتی، و ربوبی تقسیم می‌شود. عالم ملکوت، باطن این عالم و جبروت باطن عالم ملکوت است. حکیمان به درهم تنیدگی عوالم ولایه‌ها و سطوح عوالم باور دارند و انسان نیز فقط ساحت فیزیکی نیست. آری این عالم ساحت ملک است اما در جهان، ساحت ملکوتی نیز وجود دارد. یکی از رسالت‌های فیلسوف شناخت عوالم گوناگون است. عقل و عشق مربوط به ساحت جبروت است. زیبایی هر عالمی متناسب با خود آن عالم است. زیبایی ملکی غیر از زیبایی ملکوتی است و آن غیر از جبروتی است و همه اینها غیر از زیبایی خداوند است که زیبای مطلق است. به تعبیر ملاصدرا «الواجب لذاته اجمل الاشیاء و اکملها لان کل جمال و کمال رشح و فیض من جماله و کماله فله الجلال الارفع والنور الاقهر فهو محتجب بکمال نوریه و شده ظهوره» (صدرالدین شیرازی، بی‌تا، ج ۱، ۱۱۵). واجب الوجود زیباترین و کامل‌ترین چیزها است، و هر جمالی و کمالی، رشحه و سایه و فیض جمال و کمال اوست، او واجد بالاترین جلال و قاهرترین نور است که از کمال درخشش و شدت ظهور، محجوب شده است. حکمای الهی عارف به او، به وجودش گواهی می‌دهند نه ذات و ماهیتش، زیرا شدت ظهور و درخشش او و ضعف ذوات مجرد ما مانع از مشاهده اوست. زیباترین موجودات خداست، چون کاملترین است، اصلا زیبایی و کمال مساوقند، که هر جا زیبایی هست، کمال هست و هر جا کمال هست، زیبایی هست. وقتی کمال و زیبایی مساوقند، به دنبال زیبایی برای ناظر، التذاذ اتفاق می‌افتد و عشق همان

بهجت و لذت و محبت شدید است. در بیان دیگر ملاصدرا چنین می‌گوید: «ان هذا العشق اعنى الالتذاذ الشديد بحسن الصورة الجميله والمحبه المفرطه لمن وجد فيه الشمائل اللطيفه وتناسب الاعضاء وجوده التركيب لما كان موجودا على نحو وجود الامور الطبيعیه فى نفوس اكثر الامم من غير تكلف وتصنع» (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۱۷۳). عشق همان التذاذ شدید است به سبب صورت زیبا و محبت فراوان به کسی است که چهره زیبا و تناسب دارد. در این جا شاخصه‌های شمائل لطیف، تناسب و ترکیب را توضیح می‌دهد. پس حکمت، عوالم هستی و عوالم انسان را تبیین می‌کند، و می‌گوید که هستی دارای نمودها و ساحت‌های گوناگون است و اینکه عوالم از زیبایی و جمال برخوردارند و منشا جمال، اجمل الاشیاء است که خداوند است. پس وقتی جمال با وجود مساوی شد، یعنی نمی‌شود موجودی باشد، جمال نداشته باشد، به دنبال آن التذاذ است و التذاذ شدید، عشق است. پس جمال و زیبایی، که رکن هنر است مساله هستی‌شناختی است. پیوند هنر با حکمت، پیوند زیبایی با عوالم است، پیوند زیبایی با ساحت‌های حسی، عقلی انسان است. و اگر زیبایی با ساحت حسی پیوند خورد، می‌شود زیبایی حسی، اگر با زیبایی عقلی، می‌شود زیبایی عقلی و اگر با زیبایی خیالی، می‌شود زیبایی خیالی. در حکمت گفته می‌شود بر زیبایی محسوس توقف نکنید. به قول ابن عربی می‌گوید: «ماخلق العالم الاعلی صورته و هو جمیل و العالم کله جمیل» (ابن عربی، بی تا، ج ۲، ص ۵۴۲). پس همانا خداوند عالم را بر صورت خویش آفرید و خداوند زیباست، پس همه عالم زیباست. هر زیبایی به زیبایی حق مربوط است، هنرمند، نقاش، هنرمند تجسمی، خلاقیتش از تجلیات عوالم است، از این رو هنرمند، پرستش‌گر است و هنرش قدسی است. هنرمند با خلاقیتش در هنر، پرستش‌گری و عبادت می‌کند و لو مجسمه‌ساز باشد، چون به جمال الهی که کل الجمال است دلالت می‌کند. از این رو شعرش حکمت است، این هنر با حکمت پیوند دارد، اما هنرهایی که انسان را به شهوت، غضب،

غفلت از خدا سوق می‌دهند، هنر نیستند. هنر اگر هنر است یعنی کار نیک در حد اعلی و کمال که می‌شود هنر قدسی.

۱۰. نتیجه‌گیری

در فلسفه صدرالمتالیهین به مسأله هنر با توجه به مصادیق آن توجه شده است، و چون هنر از نظر او امری برگرفته از طبیعت و جهان ماورای آن یعنی معقولات است، اثر هنری با توجه به مرتبه وجودی خالق، آفرینش هنری علاوه بر بازنمایی از طبیعت، بازنمایی حقایق عالیه آفرینش نیز می‌باشد. او بر این باور است که انسان آفرینش‌گر و خلاق و مبدع است، ولی این تصویرگری و ابداع و خلاقیت بالاصاله از آن خداوند و بالخلافه از آن انسان است. هنرمند با توجه به ادراک خیالی و عالم خیال در صدد شناخت عالم و بازتاب حقیقت است. از طرفی هنر با حکمت پیوند وثیق دارند. زیرا هنر به انکشاف هستی و تأمل در لایه‌های گوناگون آن پرداخته، به بیان و اظهار می‌پردازد و با نگاه پدیدارشناسانه به هنر و پی بردن به ساحت‌های گوناگون آن که عبارتند از: ساحت ادراکی، ساحت خلاقیت و ساحت زیبایی شناختی توجه دارد. معنای حکمت، معرفت و شناخت عوالم هستی اعم از عوالم ملکی، ملکوتی، جبروتی و ربوبی است. عوالم نیز از زیبایی و جمال برخوردارند. با توجه به پیام حکمت که عدم توقف در زیبایی محسوس است، این حکمت با تقسیم به حکمت نظری و حکمت عملی، که الهیات زیر مجموعه حکمت نظری است و علم النفس در ذیل الهیات با هنر که بروز و ظهور اسم مصور توسط انسان به‌عنوان خلیفه الهی است، ارتباط دارد. از نظر حکمت متعالیه صدرایی نیز قوه خیال منشا قریب هنر است. هنرمندان با خلق آثاری در حد خود، تجلی‌بخش اسما و صفات الهی از قبیل خالقیت حق تعالی هستند.

منابع

- ابن عربی، محی‌الدین (بی‌تا)، الفتوحات المکیه، (چهارجلدی)، بیروت، دارصادر.
- تولستوی، لئو (۱۳۷۲)، هنر چیست، ترجمه کاوه دهگان، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۶۱)، زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام، تهران، نشر فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، سروش هدایت، چاپ اول، قم، نشر اسراء.
- شپرد، آن (۱۴۰۰) مبانی فلسفه هنر، مترجم علی رامین، تهران، انتشارات علمی فرهنگی.
- صدرالدین الشیرازی، محمد (بی‌تا)، الاسفار الاربعه، تهران، کتابفروشی مصطفوی.
- صدر الدین الشیرازی، محمد (۱۹۸۱)، الاسفار الاربعه، چاپ سوم، بیروت، دار احیاء التراث.
- صدرالدین الشیرازی، محمد (۱۳۶۸) الاسفار الاربعه، قم، مکتبه المصطفوی.
- صدرالدین الشیرازی، محمد (۱۳۶۶)، تفسیر القرآن الکریم، قم، انتشارات بیدار.
- صدرالدین الشیرازی، محمد (۱۳۸۵)، اسرار الآیات، چاپ دوم، تهران، انجمن حکمت و فلسفه ایران.
- صدرالدین الشیرازی، محمد (۱۳۵۴)، المبدأ والمعاد، چاپ اول، تهران، انجمن حکمت و فلسفه ایران.
- صدرالدین الشیرازی، محمد (۱۳۶۶)، تفسیر القرآن الکریم، قم، انتشارات بیدار.
- فیض کاشانی، محمد ابن شاه مرتضی (۱۳۶۰)، کلمات مکنونه من علوم الحکمه و المعرفه، تهران، انتشارات فراهانی.
- کاپلستون، فردریک (۱۳۷۵) تاریخ فلسفه یونان و روم، ترجمه سیدجلال‌الدین مجتوبی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی و انتشارات سروش.
- گاردنر، هلن (۱۳۶۵)، هنر در گذر زمان، ترجمه محمدتقی فرامرزی، تهران، نشر آگاه.

- مطهری، مرتضی (۱۳۸۱)، فلسفه اخلاق، تهران، انتشارات صدرا.
- مددپور، محمد (۱۳۸۳)، هنر اسلامی و جامعه مدرن، شماره ۷، آبان، بیناب.
- موسوی گیلانی، سیدرضی (۱۳۹۰)، درآمدی بر روش شناسی هنر اسلامی، قم، نشر ادیان و انتشارات مدرسه اسلامی هنر.
- نوروزی، رضاعلی (۱۳۸۸)، زیبایی شناسی از منظر علامه جعفری و پیامدهای تربیتی آن، مجله بانوان شیعه، شماره ۲۱.
- یانگ، جولیان، (۱۳۸۴) فلسفه هنر هایدگر، ترجمه امیر مازیار، تهران، گام نو.
- هاسپرس، جان؛ اسکراتن، راجر (۱۳۷۹) فلسفه هنر و زیبایی شناسی، ترجمه آژند، تهران، انتشارات تهران.